

Foto's: Paul Wernekinck

Tekst: J. Rittersma

Aflevering 2

De kultuurgeschiedenis van de Ommelanden

Rottum, gebouwd op een terp

AFGRAVINGEN . . .

De Ommelanden zijn een onderdeel van wat met recht "het oudste kultuurlandschap van Nederland" genoemd mag worden. Een kultuurlandschap dat een onderdeel vormt van het Fries-Groningse terpengebied. Met deze terpen of wierden begint dan ook eigenlijk de oudste cultuur van de Ommelanden. Deze cultuur is gebaseerd op de leef- en woongewoonten van de eerste bewoners van deze streken. Het begint een aantal eeuwen voor onze jaartelling. Afgravingen en onderzoeken hebben er toe geleid, dat we heden ten dage zeer veel te weten zijn gekomen van de oude terpenkultuur. In diverse musea kan men zien hoe ongeveer onze verre voorouders hebben geleefd en gewoond. Tot de komst van de eerste dijken hebben deze mensen uitsluitend op de wierden geleefd. De kentering zal omstreeks de elfde eeuw hebben plaats gevonden. Vele wierden zijn nog bewoond en vormen nog steeds in alle opzichten historische monumenten. Wat men niet in de musea kan "zien" of horen, is de taal der voorouders. Ook de taal is nauw verwant met de cultuur van de landstreek.

Zo is de Fries trotser op zijn taal als "kultuur-bezit" dan de Groninger. Vast staat, dat het Gronings zoals we het nu kennen van oorsprong een saksische taal is. Beter gezegd: „De taal van het Groninger volk is één van de Nedersaksische dialecten. Naar schatting zijn er zo'n slordige twintig miljoen mensen die Nedersaksisch spreken. De Groninger streektaal is een onderdeel van 't Nedersaksische Platduits, dat van Groningen, Drente, Overijssel en de Achterhoek tot ver in Duitsland wordt gesproken. Het Platduits was reeds in de middeleeuwen een zeer belangrijke taal.

Ook de Groninger streektaal of dialect zoals u wilt is niet overal gelijk. Zo onderscheiden we het dialect van het Hoogeland en dat van het Westerkwartier b.v. Toch heeft de Groninger van eeuwen terug weinig gedaan aan het streven tot verheffing van de eigen literatuur. De Groninger letteren beginnen ongeveer in het jaar 1820; voor die tijd werd er niet in de volkstaal geschreven. Het allererste stuk in onze Groninger letteren gaat over de boer. Onze voortrekkers op het gebied der letteren waren zonder uitzondering gestudeerden en wel in de eerste plaats de predikanten Cool, Van Duinen en ds Bakker. Verder de notaris S. Reyniers en het kamerlid Treasing. Velen zijn er na hen gekomen. Steeds meer amateurs en dichters legden zich toe op het "produceren" van Groninger proza. Men kwam steeds meer tot de overtuiging, dat vanuit cultureel oogpunt gezien het Gronings geen minderwaardige taal is. Baanbrekers op dit gebied waren b.v. Mr. De Blécourt en mevrouw De Haas-Olken. In de dertiger jaren waren het Hans Elema, Jan Boer en Sien Jensema. Ook namen als K. ter Laan en B. H. de Graaff mogen niet onvermeld blijven. Vooral na de tweede wereldoorlog is er een grote opbloei van het geschreven Gronings te bespeuren. Hieruit blijkt dat het Gronings waard is om als taal behouden te worden. „Ons taal is niet zo riek en niet zo mooi als 't Hollands", schreef de onvermoeibare voorvechter van 't Grunings, de heer K. ter Laan. Maar, voegde hij er aan toe: „Veel di goud schreven en lezen, di goud proaten en lusten kennen". Aldus zijn alle dichtbundels, bloemlezings, romans, tijdschriften, verzamelingen met volksverhalen of overleveringen in het Gronings, mede een bijdrage tot de verrijking van de beschavingsgeschiedenis van de Ommelanden.

KERKEN . . .

Een andere vorm waarin de beschavingsgeschiedenis van de Ommelanden tot uitdrukking gebracht wordt zijn de kerken. Maar ook hier geldt: de baksteencultuur

van de Ommelander kerken staan niet op zichzelf, maar vormen een onderdeel van het Fries-Groningse verspreidingsgebied. De Ommelanden zijn rijk aan mooie, oude, middeleeuwse kerken. Bijna geen dorp, geen wierde of er staat een kerkje, waaraan de woelingen van eeuwen voorbij zijn gegaan. Sedert de bouw van houten kerkjes met rieten daken heeft zich in het Groningerland een geheel eigen baksteencultuur ontwikkeld: de Romano-Gothiek. Deze bouwstijl ontwikkelde zich omstreeks de 13e- en de 14e-eeuw. Mooie voorbeelden van Romano-Gothiek in de Ommelanden vinden we in de kerken van Oldenzijl, Ezinge, 't Zandt, Loppersum, Leermens en nog vele andere. Ook de diverse kerkinterieurs en de vele prachtige orgels en muurschilderingen vormen een cultuurbezit waarop de Groninger trots mag zijn. Zelfs tot ver over onze landsgrenzen vinden onze kerken hun bewonderaars. De prachtige kerkjes op de hoge wierden vormen tezamen cultuurmonumenten die hun weerga in Nederland niet kennen.

KLOOSTERS . . .

Degenen, die de stoot gaven tot de bouw van de kerken, waren de kloosterlingen van de diverse Groningse abdijen. Daarmee komen we bij het klooster en het kloosterleven. De bewoners van de kloosters hebben een grote bijdrage geleverd tot de vorming van de cultuurgeschiedenis van de Ommelanden. De betekenis der kloosters blijkt het best uit hun grondbezit. De landerijen in eigen bezit en gebruik heetten "corpusland". Voor de hervorming hadden de kloosters rijke inkomsten uit land, renten, vis- en jachtrecht, tolleren en veren en uit de tienden.

Behalve bij de bouw van hun eigen gebouwen waren de kloosterlingen ook betrokken bij de bouw van de kerken. Zo kennen we altijd nog de benamingen "kloostermoppen" voor bouwstenen en "monniken en nonnen" voor de oudste type dakpannen. Ook hadden de kloosterlingen grote invloed op het zedelijke en geestelijke leven op het platteland en speelden aldus mede een grote rol in de vorming van de beschavingsgeschiedenis van de Ommelanden.

Uit het grote grondbezit van de kloosters blijkt hoeveel belang ze hadden bij een behoorlijke waterstaat; zij hadden dan ook grote invloed op en gewoonlijk de leiding van de waterstaatszaken. De kloosters die de meeste bezittingen en zodoende dikwijls ook de grootste invloed op het platteland hadden waren de kloosters te Aduard (St. Bernardsklooster), Wittewierum (Bloemhof Kloosterburen ('t Oldeklooster en het Nijenklooster), Krewerd (Feldwerd), Rottum (het St. Julianaklooster, het gebouw stond er nog p.m. 1850). Selwerd, Sint-Annen (Klein-Aduard), Ten Boer (de kloosterkerk staat er nog evenals trouwens te Aduard en 'tensing) Warffum, Winsum en te Usqueit ('t klooster Wytwerd). Wanneer men zich verdiept in de cultuurgeschiedenis van de Ommelanden en meer wil weten van de beschavingstoestanden in dit gewest, komt logischerwijs in aanraking met de diverse musea. Na herhaaldelijk bezoeken aan „Het museum voor Stad en Lande" te Groningen, „Het Hoogelandster Museum" in Warffum, de Menkemaborg te Uithuizen, de borg Verhildersum bij Leens en de voormalige borg Nienoord te Leek krijgt u een indruk wat de Ommelanden aan cultuur hebben voortgebracht. Schilderijen, klederdrachten en volkskunst, etc. Vooral de laatste twee zijn zeer interessant. „Klederdracht is vertraagde modedracht", luidt een bekend gezegde. Met een variant hierop zouden we kunnen stellen: „Klederdracht is een verdwijnende dracht".

De klederdracht was voornamelijk gebaseerd op zeden en gewoonten, maar om praktische en financiële redenen is het steeds verder bij de heersende mode achterop geraakt en is — op enkele uitzonderingen na — geheel

verdwenen. Dit geldt helaas ook voor de, aan het Friese verwante, Groninger klederdracht. Jak en rok verschillen maar weinig van deze kledingstukken in andere provincies, maar de tipdoek van fijne bont gewezen stof of de met de hand geborduurde witte fichu van tule of neteldoek met ondermouwen gaven aan jak of japon toch wel een typische afwerking. Een grote zilveren beugel tas en een chataleine of tuigje (zilveren schaar, speldekussen en naaldenkoker) aan de middel, en zilveren gespen op de schoenen hoorden bij de Groninger klederdracht.

Het meest kenmerkend was de hoofdtooi. Het oorijzer ontwikkelde zich in verschillende vormen; in Friesland en Groningen tot een helm, die het gehele hoofd omsloot. Over het haar kwam eerst 'n ondermuts van wit linnen, katoen of batist. Op zij en achter een brede gesteven strook, het langét of legét, dat aan het hoofd sloot en de oren bedekte. Over de witte muts kwam een zwarte, de klöt genaamd; deze liet alleen het langét vrij.

In huis was de kleding eenvoudig. Een rok en jak met schoot van vijfschaft, door de dorpswever van eigen gesponnen wol gewezen. 's Morgens kwam de wollen "schoet" voor en bij „t opkladden" 't braidbont. Men droeg zelfgebreide wollen kousen, in het werk klompen overigens stoffen die gemakkelijk uitgetrokken konden worden, om de voeten op de warme stoof te zetten. Een onderrok, bovenrok en kladsrok zorgden wel dat de warmte van de stoof bewaard bleef in de slecht verwarmde vertrekken. De man was het meest typerend in zijn korte kultbroek met linten en zilveren gespen rechts beneden de knie, zijn gouden of zilveren hemsknopen, zijn knol (horloge) met ketting en zilveren signetten, lichtblauwe kousen en lage schoenen met grote zilveren gespen. Met de verdwijning van de klederdracht in de Ommelanden is tegelijk een interessant en belangrijk stuk cultuur verloren gegaan.

VOLKS Kunst . . .

Als bezoeker van de musea wordt men steeds weer getroffen door het enorme scala aan grote en kleine voorwerpen, die door onze voorouders zijn gebruikt en of vervaardigd. Dikwijls kijken we vol bewondering naar al datgene dat door de vroegere Ommelanders werd gemaakt. De volkskunst vormt een zeer belangrijk onderdeel van de beschavingsgeschiedenis.

Al die sierraden, versierde- en eenvoudige gebruiksvoorwerpen in musea, borgen en ook in de diverse huiskamers, geven een goed beeld hoe de beschavingsgeschiedenis zich in de Ommelanden ontwikkelde. Maar opnieuw moeten we zeggen: ook de volkskunst in de Ommelanden stond niet op zichzelf, maar draagt de duidelijke sporen van de zeden en gewoonten van de omringende gewesten.

Vooral de volkskunst uit de vervlogen jaren mag zich verheugen in een toenemende belangstelling. Immers, wanneer men spreekt over de "kunst en het volk", de cultuurvoortbrengselen van onze voorouders, denkt men meteen aan het begrip "antiek". Waarmee we niet willen stellen dat antiek volkskunst is, maar het heeft wel een duidelijke relatie. Antiek is "in" tegenwoordig. Bijna iedereen heeft belangstelling voor antiek. In het kader van de beschavingsgeschiedenis is het wellicht nuttig ons eens af te vragen wat eigenlijk antiek is. Antiek is een verzamelwoord voor een nogal bont geheel, van meubels, kisten en kasten, stoelen en tafels, bankjes en klokken, van goud en zilver, koper, brons en tin,

van glas, porselein en aardewerk, van voortbrengselen van huisvuil, van gereedschappen en snuisterijen, curiosa en nog zoveel meer. Het gaat in grote lijnen om het ambachtelijke en om de volkskunst tegelijk. Wanneer we het over antiek hebben kunnen we ons niet onttrekken aan gevoelens van diepe verering om hun eerbiedwaardigheid, van nooit bevredigde nieuwsgierigheid naar hun geheimzinnig verleden, en soms, van gehechtheid aan het familiebezit. Helaas is er veel antiek verloren gegaan; er werd veel kapot geslagen, omdat het zijn beste tijd gehad zou hebben; er raakte veel weg in de oorlogen en op andere manieren. Maar gelukkig is er ondanks dat alles toch nog veel bewaard gebleven antieke gebruiksvoorwerpen en pronkstukken, gereedschappen en voortbrengselen van volkskunst. Er zijn tal van voorwerpen, die kenmerkend zijn voor een bepaalde streek; die te maken hebben met de eisen van het land, de traditie en de overlevering, met de eigen huisvuil en met de welvaart van het gebied. Zo ook het Groningerland. Zo kennen we immers (om maar een greep te doen) de boogkabinetten, de Groningse butten, het schoorsteenstrijkijzer, kisten, staartklokken met dubbele kap, de blanke tinnen theepot, mosterd-potjes, brandwijnkommetjes, wafelijzers en niet te vergeten de kraantjespotten. In de genoemde musea kunt u het allemaal nog bewonderen.

TROTS . . .

Rest de vraag wat wel en wat niet tot antiek moet worden gerekend. Er bestaat geen preciese norm voor de ouderdom waaraan een stuk moet voldoen om het predikaat "antiek" te verwerven. Maar in het algemeen geldt hiervoor toch wel de termijn van 150 jaar . . . Maar naarmate de tijd voortschrijdt ontstaat er een verschuiving, en tegenwoordig geldt het Biedemeier als antiek, al wordt het nog niet bij alle antiquairs aangezien. Er is hier en daar de neiging merkbaar om de voortbrengselen uit de Willem-III-tijd antiek te noemen. Het is logisch en verantwoord om de grens tussen antiek en niet-antiek te stellen op omstreeks 1850 à 1860. Maar, zult u zeggen, moet dan alles uit de tweede helft van de vorige eeuw worden genegeerd? Zeer zeker niet. Goed, ze zijn dan nog wel niet echt antiek, maar toch oud. Een enkele keer ook wel eens ouderwets. Het laatste woord houdt geen diskwalifikatie in. Wel als het om kleren gaat, want dan bedoelt men: we willen die rommel niet langer dragen. Maar als het voorwerpen betreft spreken we al gauw van "gezellig ouderwets" en dat betekent dan: ze zijn uit een tijd, die knusser was dan de onze. Er bestaat veel uit de tijd van onze groot- en overgrootouders dat de moeite waard is. Dit laatste geldt zeer zeker voor de cultuur in de Ommelanden. We hebben u in het voorgaande een summiër beeld gegeven van wat de beschavingsgeschiedenis in de Ommelanden ons hedentendage nog nagelaten heeft. Wilt u er nog meer van weten raden we u aan het Groningerland eens door te trekken en de diverse Ommelander musea te bezoeken. Aldus zwerfend "langs Ommelander wegen" zult u het met de schrijver eens zijn, dat we terecht trots kunnen zijn op de cultuurgeschiedenis van de Ommelanden.

Mooie kerkjes b.v. te Oldenzijl